

УДК 316.01

Мороз Є.О. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка кандидат соціологічних наук

МЕТОДИЧНІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ МІСТА ТА УРБАНІЗАЦІЇ»

У статті здійснено огляд актуальних тенденцій сучасних урбанізаційних процесів та міської трансформації, врахування яких є необхідним для ефективного викладання студентам спеціальності «соціологія» дисципліни «Соціологічні теорії міста та урбанізації». Було виявлено чинники та джерела формування наукового інтересу представників суспільствознавства до урбаністських розвідок. Окреслено ключові напрямки обговорення урбаністської проблематики в межах викладання дисципліни – історико-соціологічний; процесуальний та такий, що спрямовано на виявлення основних суб'єктів міського співжиття. Наведено перелік авторських практичних завдань, спрямованих на засвоєння теоретичних знань з дисципліни. Обґрунтовано потенціал вивчення соціологічних теорій міста та урбанізації у якості окремої навчальної дисципліни для підготовки фахівців-соціологів.

Ключові слова: соціологічні теорії міста та урбанізації, місто, урбанізація, сегрегація, глобалізація

В статье выполнен обзор актуальных тенденций современных урбанизационных процессов и городской трансформации, акцент на которых необходим для эффективного преподавания студентам специальности «социология» дисциплины «Социологические теории города и урбанизации». Было выявлено факторы и источники формирования научного интереса представителей обществоведения в отрасли урбанистических исследований. Определены ключевые направления обсуждения урбанистической проблематики в рамках преподавания дисциплины - историко-социологический; процессуальный и такой, базовые акценты которого направлено на выявление основных субъектов городской совместной жизни. Приведен перечень авторских практических заданий, направленных на усвоение теоретических знаний указанной дисциплины. Обоснован потенциал изучения социологических теорий города и урбанизации в качестве отдельной учебной дисциплины для подготовки специалистов-социологов.

Ключевые слова: социологические теории города и урбанизации, город, урбанизация, сегрегація, глобализация

The paper proposes a set of actual trends of contemporary urban processes and city transformation, the considering of that are necessary for effective students teaching of the speciality "Sociology", discipline "Sociological Theories of

City and the Urbanization". Factors and sources of formation of scientific sociological interest to urban explorations were revealed. The key trends of discussion of the urban issues in the process of teaching of the discipline (historical and sociological ones; procedural and revealing the main subjects of urban coexistence) are outlined. The list of author's practical tasks for students learning of the theoretical knowledge on discipline is proposed. The article reveals the potential of a «Sociological Theories of City and Urbanization» course to address issues in training of professional sociologists.

Keywords: *sociological theories of city and urbanization, city, urbanization, segregation, globalization*

Актуальність теми. Актуальність і новизна курсу «Соціологічні теорії міста та урбанізації» обумовлена самим змістом викладеного матеріалу – це засадничі положення сучасних соціологічних теорій - те, що є частиною соціологічної практики сьогодення, що формує професійну уяву та вміння оцінювати та адекватно інтерпретувати зміни сьогодення спільнотою молодих фахівців-соціологів.

Дослідження міського простору, і, як результат, поява закордоном і в Україні останніми роками численної кількості урбаністичних студій є об'єктивним виразом надзвичайно високої міри зацікавленості сучасних фахівців тематикою різнобічних аспектів феномену сучасного міста, урбаністських процесів та розробки соціальних технологій, пов'язаних з управлінням містом в умовах суспільства, що трансформується. Вочевидь, такий живий інтерес вчених є наслідком як самої дисциплінарної спрямованості науки соціології, що вивчає сучасне суспільство у найпрогресивніших аспектах його поступу, так і потребою визначення ключових напрямів трансформації міського середовища та груп, що особливо наочних форм приймає в умовах ХХІ століття.

Перший аспект викладання навчальної дисципліни «Соціологічні теорії міста та урбанізації» торкається теоретичних питань соціологічного аналізу процесів міської урбанізації. Тож сама соціологія виникає у тому числі як спроба пояснення новітніх видозмін міської інфраструктури.. В цьому сенсі, можна з перебільшенням, але все ж стверджувати, що уся соціологія як наука є за своєю предметною спрямованістю соціологією міста, адже саме місто завжди було і буде площиною, де розгорталися зміни. При цьому увага до антиурбаністської проблематики набуває скоріше значення порівняльного аспекту, або ж точки протиставлення сучасності й минулого, на основі якої більш ефективним є виокремлення міських специфічних рис. Саме таким дослідницьким прийомом користувались усі класики соціологічної думки. Наприклад, Е.Дюркгейм розкривав сутнісні характеристики органічної солідарності протиставляв її механічній; М.Вебер описував рушійні виклики раціоналізації; Ф.Тьонніс «суспільству» протиставляв традиційну «спільноту»; З.Фрейд наголошував на придушенні цивілізацією аутентичних афектів, інстинктів та потягів людини.

Другий аспект відображає вплив ефектів переходу до нових форм суспільної системи (у різних термінологічних вимірах – суспільства змін,

постмодерну, суспільства знань, інформаційного суспільства та багато ін..) до виразної зміни обличчя сучасного міста, яке, вочевидь, в контексті глобалізаційних, інформаційних та віртуальних впливів набуває ознак унікального суб'єкта, що унеможливорює моделювання універсальних моделей, на кшталт поширених до Другої світової війни концепції міського зонування. Описане вище ілюструє появу наразі новітніх процесів та феноменів, таких, наприклад, як джентрифікації, псевдоурбанізації, субурбанізації; зоополя, світового міста, глобального міста тощо. Вочевидь, саме опорне поняття «місто» потребує додаткового вивчення, адже виступає складним соціальним феноменом, характеристики якого видозмінюються, відтворюючи у собі тенденції новітніх суспільних трансформацій.

Враховуючи зазначені вище обставини, **метою** написання даної статті є визначення базових засад, що обумовлюють специфіку викладання дисципліни "Соціологічні теорії міста та урбанізації" студентам спеціальності "соціологія".

Навчальна дисципліна Соціологічні теорії міста та урбанізації»[1] є складовою освітньо-професійної програми підготовки фахівців освітнього ступеня "бакалавр" галузі знань "Соціальні та поведінкові науки", спеціальності "Соціологія", освітньої програми "Соціологія". Дана дисципліна є нормативною дисципліною циклу професійної підготовки студентів за спеціальністю соціологія, спеціалізацією "Соціологія урбанізації та глобалізації". Метою курсу є з опорою на першоджерела та результати соціологічних досліджень формування у студентів комплексу знань, пов'язаних з науковим розумінням витоків та змісту концептуальних стратегій соціологічного осмислення урбанізаційних процесів як важливого елементу розвитку суспільств на сучасному етапі [1].

Дана дисципліна викладається у 3 семестрі 2 курсу в обсязі – 120 годин (4 кредити ECTS), зокрема налічує 24 години лекцій; 34 години практичних занять; 62 години самостійної роботи. У курсі передбачено 3 змістових модулів та 3 модульні контрольні роботи. Завершується дисципліна – заліком.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є формування і розвиток соціологічних уявлень щодо урбанізаційних процесів та становлення міського простору в соціологічній теорії XX – початку XXI століття.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Соціологічні теорії міста та урбанізації» є:

- 1) розвиток наукових уявлень про витoki, базові положення, понятійно-категоріальний апарат та основні пізнавальні суперечності класичних та сучасних соціологічних теорій міст та урбанізації;

- 2) освоєння способів та методів соціологічного дослідження міста як соціально-просторової спільності;

- 3) опанування соціологічних поглядів щодо специфіки проявів урбанізаційних процесів в різних соціальних просторах, пояснення причин їх пришвидшеного поширення в межах капіталістичного та сучасного типів суспільств, а також перспектив подальшого розвитку.

Дисципліна спрямована на формування професійних навичок соціологічного аналізу щодо поглибленого розуміння змісту тенденцій розвитку сучасної

соціологічної теорії, які визначаються посиленням уваги соціологів до дослідження урбанізаційних новітніх соціальних змін. Становлення даного вектору уваги сучасних соціологів розглядається в контексті історико-соціологічного огляду генези та розвитку соціологічних теорій міст з позицій представників різних парадигмальних орієнтацій.

Знання та професійні вміння після завершення вивчення даної дисципліни сприятимуть аналітичному осмисленню функціонування міста, в тому числі що стосується його внутрішньої структури; взаємопов'язаності з суміжними процесами (індустріалізація, інформатизація та глобалізація) та складових частин (соціальна інфраструктура). Практична реалізація отриманих навичок може бути застосована при підготовці рекомендацій щодо планування міст, соціального управління та соціального прогнозування [1].

Що стосується аналізу основних тенденцій і проблем соціологічного теоретизування, то в межах викладання дисципліни пізнавальний акцент здійснено на усвідомлення студентами таких тематичних напрямів.

Гене́за становлення уявлень про урбанізаційні процеси та місто як соціальний феномен у соціології є напрямом, що містить у собі засадничі, історико-соціологічні та метарефлексійні міркування щодо динаміки розвитку урбанізаційних досліджень. Саме такий блок представленого матеріалу надає можливість виявити вектори дослідження міста в історії соціології. Серед них виділено за критерієм предметного наповнення - соціокультурний та економічний; за критерієм національних шкіл - європейський та американський. Окрім того здійснено аналіз специфіки українського контексту підходів вчених до даної тематики, а саме антиурбанізаційний розріз, що є об'єктивним наслідком традиційної аграрної культури українців. Так, антиурбаністський напрям представлено у роботах П.Куліша (радикальний підхід) та В.Липинського (опосередкований «пом'якшений» підхід), що, можна вважати, виступають ілюстративним прикладом специфіки поглядів українських соціальних вчених на процеси національної урбанізації.

В контексті виявлення типологічних та феноменальних характеристик міста в працях класиків урбанізаційного напрямку в соціології студентам пропонується інтерпретація поняття у комплексі виявлених характеристик, серед яких - концентрація населення на певній площині; вторинні зв'язки; раціоналізація; формування окремого психологічного типу мешканця міста (обачливість, розрахунок у всіх сферах життя та орієнтація на кількісний результат, прагматизм, технічна ерудиція, передбачуваність); модерність на противагу традиційності; специфічний стиль життя, світогляд, рівень культури; стимул самовдосконалення та професійного зростання як результат конкуренції; автономність; специфіку економічних функцій; центр модерних технологій, інноваційної активності, високого рівня соціокультурної динаміки та мобільності; джерело національних рухів та революцій; декларування цінностей свободи та суспільної справедливості [2, 3].

Уявлення в працях класичних та сучасних авторів щодо образу та специфіки *суб'єктів міського простору, їх ролі та функції* становить вагомий напрям виявлення специфічності соціальної структури міста. Так, виявлення ключових суб'єктів міського життя здійснюється у контексті

протиставлення міських мешканців (інтелігенції, робітників, буржуа та бюргерів та ін..) та виключно мешканців сільського простору. Виокремлення соціальних груп міського простору пропонувано у контексті аналізу постструктуралістської теорії П.Бурдьє та виокремлення автором полів символічної боротьби, агентами яких є власники-носії нематеріальних капіталів. Окрім того, до огляду пропонується маркування міського простору крізь призму сегрегації у різних вимірах – майнової, професійної, гендерної, етнічної та релігійної. Одним з підґрунть такої сегрегації виступають поширення у суспільстві так званих міських стереотипів та упереджень, що на тривалий час зазвичай у негативному забарвленні маркує міський простір. Окремого розгляду приділено питанню примусового виселенню певних «небажаних» для владних структур соціальних спільнот (феномен «гетто»).

Динамічні процеси міського життя, а саме уявлення про них у працях соціологів, становлять третій тематичний блок дисципліни. Увагу спрямовано на новітні процесуальні феномени міського життя, такі як джентрифікація, макдональдизація, псевдоурбанізація, зворотня урбанізація, субурбанізація, а також становлення новітніх міських структур (наприклад, феномен зоополі, глобального міста, світового міста тощо). Окрім того, серед внутрішніх процесів оформлення міського простору особливий акцент розгляду здійснено на символічній боротьбі та подальшому маркуванні міського простору, що здійснено у формі будівництва пам'ятників; найменування топонімів; архітектурного оформлення найголовніших міських будівель, тобто усвідомлене формування політики історичної та соціальної пам'яті міського населення. Так, виявлені процеси розглянуто в контексті як макромасштабу, так і внутрішнього мікромасштабу. Зокрема, серед останніх на порівняльному прикладі впливів на особистість міського та сільського способів життя здійснено акцент на розмиванні особистості, деіндивідуалізації містом, заміщенню соціальною роллю внутрішніх особистісних рис індивіда та ін.

Серед **практичних завдань**, метою яких є розвиток вміння використовувати отримані та засвоєні теоретичні знання з дисципліни, варто виділити такі:

- *Аналіз передачі «Орел та Решка»*, що передбачає написання студентами аналітичного есе після перегляду однієї з телевізійних передач, присвяченої огляду міста. У вимоги до написання есе включено метарефлексійний аналіз на основі засад соціологічних теорій та концепцій зі вжитком у тексті урбаністичної термінології;

- *Моделювання пам'ятника*, базовою метою встановлення якого є посилення міської реальної ідентичності киян. Фактично, в межах даного завдання відпрацьовується знання та навички студентів щодо застосування соціально-технологічного знання на практиці;

- *Проведення спостереження* обраного за бажанням студента *міського феномену* та оформлення результатів у вигляді презентації;

- *Фотографування* проявів міських процесів/феноменів/суб'єктів та ін., в результаті якого кожна фотографія позначатиме той чи інший термін з теорій урбанізації та міста;

- Проведення в межах студентської групи відпрацювання навиків *фокус-групового дослідження* «Образ міста очима студентів 2 курсу факультету соціології КНУ», доповненого методом *візуального представлення* частин міста Києва у формі малюнків з подальшим аналізом отриманих результатів.

Висновки. Щодо особливостей змістовного викладання навчальної дисципліни «Соціологічні теорії міста та урбанізації», то варто зазначити щодо такого. 1. Наявний тісний зв'язок із такими навчальними дисциплінами, як «Історія соціології», «Методологія та методи проведення соціологічних досліджень» та «Загальна соціологічна теорія». Вважаємо, що особливо важливим є постійне аргументування студентам, що по суті як класична, так і сучасна соціологія у своїй основі є соціологією дослідження міст як уособлень новітній суспільних трансформацій. 2. В межах дисципліни особливої уваги варто приділити практичним завданням, спрямованих на засвоєння вивчених на лекціях теоретичним положенням, що пропонується виконати як індивідуально (аналіз передачі «Орел та Решка»; проведення спостереження міського феномену та ін.), так і у межах групової роботи (моделювання пам'ятника; проведення фокус-групового дослідження та ін.). 3. Об'єктом вивчення даної дисципліни є європейські та американські сучасні соціологічні теорії. Тим не менш, актуальним завданням для обговорення зі студентами на лекційних та практичних заняттях є можливість та доцільність використання тих чи інших положень провідних дослідників сьогодення відповідно до українських суспільних особливостей. Українські соціологічні студії в межах дисципліни представлено у якості класичних антиурбаністських міркувань, а також низки сучасних урбаністичних студій, метою яких переважно є трансформація елементів міського простору в контексті втілення ідеї «місто для людей».

Таким чином, пропоновані у публікації положення щодо гносеологічної та практичної актуальності урбаністичного вектору в сучасній соціології дають можливість пристосувати викладання дисципліни «Соціологічні теорії міста та урбанізації» до навчального плану з підготовки фахівців-соціологів відповідно до завдань, які стоять перед вищою освітою України на новітньому етапі її активного реформування.

Список використаних джерел

1. Мороз Є.О. Соціологічні теорії міста та урбанізації (робоча навчальна програма) [Електронний ресурс]. – К., 2018. – 7 с. – Режим доступу до ресурсу: <http://socd.univ.kiev.ua/uk/course/sociologichni-teoriyi-mista-ta-urbanizaciyi>
2. Мороз Є. О. Образ міста в теоретико-методологічній перспективі суспільствознавства ххі століття [Електронний ресурс] / Є. О. Мороз, С. В. Павлишин // Матеріали XLVII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, Вінниця, 14-23 березня 2018 р. – Електрон. текст. дані. – 2018. – Режим доступу: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2018/paper/view/5240>.

3. Соціологія міста: навчальний посібник / [Л. В. Малес, В. В. Середа, М. О. Соболевська, Ю. Г. Сорока та ін.]; за заг. ред. О. К. Міхеєвої. Донецьк: вид-во «Ноулідж», 2010. – 464 с.

Отримано 10.09.2018

УДК 316.48

Шевель І.П. °

ORCID 0000-0002-6387-2506

Київський національний університет культури і мистецтв, заступник декана факультету міжнародних відносин, кандидат соціологічних наук, доцент

ПОПЕРЕДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ТОЛЕРАНТНОСТІ

У статті піднімається проблема попередження конфлікту за допомогою толерантності у різних сферах суспільного життя. Сучасний світ, вимагає і ставить чітке завдання до знаходження найбільш нових толерантних практик для попередження конфліктів. Поняття «толерантність» дуже активізувалося в сучасному соціумі, встановлюються її межі застосування. Це видно з конфліктних ситуацій у світовій картині, де майже половина планети вирішує проблеми конфлікту і саме тут загострюється проблема толерантності.

Ключові слова: *конфлікт, толерантність, інтолерантність, толерантні практики, попередження конфлікту.*

В статье поднимается проблема предупреждения конфликта с помощью толерантности в различных сферах общественной жизни. Современный мир требует и ставит четкую задачу к нахождению наиболее новых толерантных практик для предупреждения конфликтов. Понятие «толерантность» очень активизировалось в современном социуме, устанавливаются ее пределы применения. Это видно из конфликтных ситуаций в мировой картине, где почти половина планеты решает проблемы конфликта и именно здесь обостряется проблема толерантности.

Ключевые слова: *конфликт, толерантность, интолерантность, толерантные практики, предупреждения конфликта.*

The article raises the problem of conflict prevention through tolerance in various spheres of public life. The modern world demands and sets the clear task of finding the most new tolerant practices to prevent conflicts. The concept of "tolerance" has become more acute in the modern society, its limits of application are established. This is evident from the conflict situations in the world picture,